

Þegar þýtt er úr millimáli – Neyðarbrauð eða nauðsyn?

Nóbelsverðlaun í bókmenntum eru stundum veitt á grundvelli þýðinga úr millimáli, ekki síst þegar um er að ræða verk sem ekki eru upprunnin á Vesturlöndum eða á öðrum miðlægum svæðum.¹ Þýðingar á þýðingum geta því haft mikið menningarlegt vægi og ekki er auðvelt að sjá fyrir sér svokallaðar heimsbókmenntir án þeirra. H. C. Andersen hefði líklega ekki orðið jafn kunnur og raun ber vitni ef ekki hefðu komið til þýðingar af þeim toga og þá ekki Halldór Laxness. Það þykir þó ekki til fyrirmyndar í seinni tíð að þýða úr millimáli, enda mælir UNESCO ekki með því í viðmiðum sínum um þýðingar.² Bókaútgefendur reyna yfirleitt í lengstu lög að láta þýða úr frummáli núorðið en stundum er þó óhjákvæmilegt að gefa þessu viðmiði langt nef, t.d. vegna þess að nauðsynleg tungumálakunnátta er ekki fyrir hendi.

Mörg dæmi eru um að vel hafi tekist til við að þýða úr millimáli hér á landi. *Paradísarmissi* Johns Miltons þýddi Jón Þorláksson úr dönsku og þýsku³ og úr varð stórbrotið listaverk á íslenskrí tungu: „Blíður er árblær / blíð er dags koma / fylgja henni tónar / töfrafullir / árvakra fugla, / sem er eyrna lyst.“⁴ Þetta brot er ekki síðra en upprunalegi frumtextinn⁵ og sumum gæti jafnvel þótt það taka honum

1 Washbourne, „Nonlinear narratives: Paths of Indirect and Relay Translation“, 608–609, 621.

2 Sama heimild, 610.

3 Ástráður Eysteinnsson, „Þjódráð: Formáli að ritgerð um *Paradísarmissi*“, 19.

4 John Milton, *Paradísar missir*, 109. Stafsetning hefur verið færð til nútímavegar.

5 Hugtakið frumtexti er margslungið í þessu sambengi vegna þess að fyrir þau sem þýða úr millimáli gegnir millimálsþýðingin hlutverki frumtexta. Þegar þýðingar eru ræddar í tengslum við millimál í þessari grein er talað um upprunalega textann eða upprunalega frumtextann, þann sem höfundurinn orti, til aðgreiningar.

fram: „Sweet is the breath of Morn, her rising sweet, / With charm of earliest birds; pleasant the Sun / When first on this delightful land he spreads / His orient beams, on herb, tree, fruit, and flower.“⁶ Þó að Jón taki þá umdeilanlegu ákvörðun að nota gerólíkan bragarhátt, fari úr stakhendu í fornyrðislag, er mikill fengur að þessu mikla og innblásna ljóði um syndafallið sem hlýtur að hafa verið hinum íslenska klerki býsna hugleikið enda hafði hann tvisvar misst hempuna vegna barneigna utan hjónabands. Í ritdómi um þýðingu Jóns sagði Rasmus Christian Rask að verkið væri verulega gallað sem þýðing, ekki síst vegna þess að þýtt væri úr millimálum, en sem sjálfstætt listaverk teldi hann það hins vegar stórfenglegt.⁷

Enn koma allmargar bækur út hér á landi sem hafa verið þýddar úr millimálum, jafnvel bækur eftir Nóbelsverðlaunahafa. Gera má ráð fyrir því að útgefandanum hafi þótt til vinnandi að þýða úr millimáli. Yfirleitt hefur því samt sem áður ekki verið flaggað mikið á undanförunum áratugum að þýtt væri úr millimáli eins og menn hafi óttast að bókin gjaldfélli við að „ljóstra“ því upp.⁸ Meira að segja í bókmenntafræðilegri umræðu er þess sjaldan getið ef um millimálsþýðingu er að ræða. Það er líka sjaldan tilgreint úr hvaða millimáli var þýtt og enn sjaldgæfara að þess þýðanda sé getið þó að verk hans sé ígildi frumtexta. Meðvitund um þetta virðist reyndar vera að aukast og má sjá þess merki hjá nokkrum forlögum hérlandis.

Mörg lykilverk heimsbókmenntanna hafa verið þýdd úr millimálum og margur höfundurinn hefði ekki náð að verða heimilsvinur víða um lönd ef þýðingar úr millimálum hefðu ekki komið til. Sögur H. C. Andersens hafa þegar verið nefndar en þær voru þýddar yfir á kínversku úr millimáli og höfðu þannig áhrif á kínverskar bókmenntir. Þá hefur sjálf *Biblían* iðulega verið þýdd úr millimáli, sér í lagi *Gamla testamentið* sem var upphaflega ritað á hebresku en fljótlega þýtt yfir á grísku og úr henni yfir á aðrar þjóðtungur. *Biblía* sem Svíar notuðust við fram á 20. öld var þýdd úr millimáli⁹ og bæði

6 Milton, *Paradise Lost*, 97.

7 Ritdómurinn birtist upprunalega í *Literatur bladed*, nr. 20, 1829. Hér er vitnað eftir Ástráði Eysteinsyni í „Þjóðráð: Formáli að ritgerð um Paradísarmissi“, 20.

8 Þetta á líka við erlendis, sbr. Li, „The Complexity of Indirect Translation: Reflections on the Chinese Translation and Reception of H. C. Andersen’s Tales“, 182.

9 Ringmar, „Roundabout Routes“: Some remarks on indirect translations“, 1.

Nýja testamenti Odds Gottskálkssonar frá 1540 og *Guðbrandsbiblía* frá 1584 voru að miklu leyti þýðingar á þýskri Biblíuþýðingu Martins Lúthers. Næstu Biblíuþýðingar þar á eftir studdust ýmist við danskar eða þýskar þýðingar.¹⁰ Millimál hafa líka iðulega nýst litlum þjóðum vel og auðveldað þeim að koma bókmenntum sínum á framfæri við heiminn.¹¹ Mörg dæmi eru um það úr íslenskum bókmenntaheimi, allt frá verkum Halldórs Laxness til verka núlifandi höfunda. Þannig þýddi Ernst Harthern á 5. áratug síðustu aldar fimm skáldsögur Halldórs á þýsku í gegnum sænsku og/eða dönsku enda kunnir hann lítið í íslensku.¹² Samkvæmt upplýsingum frá Miðstöð íslenskra bókmennta hafa enskar, franskar og þýskar útgáfur á bókum eftir íslenska samtímahöfunda verið þýddar á tyrknesku, albönsku, spænsku og arabísku á undanförunum árum. Þessar millimálsþýðingar hafa jafnframt þegið styrk héðan.

Meðal merkra bókmenntaverka sem hafa verið þýdd á íslensku úr millimáli á undanförunum árum og áratugum má nefna bækur eftir Haruki Murakami og Nóbelsverðlaunahafana Isaac Bashevis Singer, Naguib Mahfouz og Olgu Tokarczuk. Nokkrar af bókunum í hinum vinsæla bókaklúbbi Angústúru hafa verið þýddar úr millimálum, s.s. bækur upprunnar í Íran, Sírlandi, Japan og Norður-Kóreu, og hafa þær yfirleitt verið þýddar úr ensku eða ensku og tveimur öðrum málum. Talsvert hefur verið þýtt af ljóðum úr millimálum, s.s. rússnesk ljóð og japanskar hækur.¹³ Þá þýddi einn af okkar merkustu þýðendum, Helgi Hálfðanarson, mikið úr millimálum, m.a. *Kóraninn* sem og gríska harmleiki og austurlenska ljóðlist.

Í ljósi þess hve algengar og mikilvægar þýðingar úr millimálum eru má teljast undarlegt hve lítið þær hafa verið rannsakaðar. Enn er mörgum spurningum ósvarað, t.d. varðandi gæði þeirra í samanburði við þýðingar úr upprunalega frummálinu. Fræðimönnum er að vísu nokkur vorkunn því að þetta þykir erfitt rannsóknasvið sem krefst mikils tíma, fjármagns og sérþekkingar enda þarf að skoða texta á

10 Ástráður Eysteinnsson, *Tvímáli – þýðingar og bókmenntir*, 55.

11 Li, „The Complexity of Indirect Translation: Reflections on the Chinese Translation and Reception of H. C. Andersen’s Tales“, 182.

12 Ringmar, „Roundabout Routes“: Some remarks on indirect translations“, 6. Sjá einnig Halldór Guðmundsson, *Halldór Laxness – Evisaga*, 557.

13 Sjá Demidov, „Rússneskur kveðskapur á Íslandi“, 189–90.

nokkrum tungumálum til að meta slíkar þýðingar af einhverju viti.¹⁴ Hér á eftir mun ég fara ofan í ýmis atriði sem varða bókmennta-þýðingar úr millimálum, vitna til rannsókna erlendra fræðimanna jafnframt því að tína til dæmi af innlendum vettvangi.

Helstu ástæður þess að þýtt er úr millimáli

Ástæður þess að þýtt er úr millimáli geta verið nokkrar. Sú sem oftast er tjaldað er skortur á tungumálaþekkingu. Þannig bendir Wenjie Li á að ekki hafi margir Kínverjar kunnað jaðartungumál, eins og hann kallar þau, á borð við dönsku og norsku á árum áður og því hafi þurft að þýða ævintýri H. C. Andersens og leikrit Ibsens úr miðlægari málum á fyrri hluta síðustu aldar og slíkt tíðkist reyndar enn í nokkrum mæli þar eystra.¹⁵

Aukin eftirspurn eftir verkum úr ákveðnu málsamfélagi getur einnig orðið til þess að þau sem eru í stakk búin til að þýða beint úr frummáli anni því ekki og því sé gripið til millimáls. Finnarnir Laura Ivaska og Outi Paloposki hafa bent á að þýðingum úr millimáli sé iðulega hafnað af finnskum útgefendum nú til dags en séu stundum teknar til útgáfu hafi þær verið unnar upp úr fleiri en einni millipýðingu eða í samvinnu við einhvern sem kann frummálið.¹⁶ Vinnubrögð af þessu tagi hafa verið ástunduð hérlendis og má þar nefna ritröð sem greinarhöfundur ritstýrði ásamt tveimur öðrum, *Smásögur heimsins*, eins og síðar verður fjallað um.

Annað sem getur ýtt undir þýðingar úr millimálum eru valda-hlutföll milli menningarheima og tungumála. Það er algengt þegar bæði mál upprunalega frumtextans og markmálið (málið sem þýtt er á) eru frá litlu málsvæði að þýtt sé úr ráðandi tungumáli. Það hefur verið orðað svo að samskiptin milli jaðarhópa fari oft í gegnum miðjuna, þ.e. að miðlægt millimál sé nýtt til að þýða úr og á lítil

14 Rosa, Pieta og Maia, „Theoretical, methodological and terminological issues regarding indirect translation: An overview“, 123.

15 Li, „The Complexity of Indirect Translation: Reflections on the Chinese Translation and Reception of H. C. Andersen’s Tales“, 185.

16 Ivaska og Paloposki, „Attitudes towards indirect translation in Finland and translators’ strategies: Compilative and collaborative translation“, 38, 42.

tungumál.¹⁷ Sögulegar ástæður geta legið að baki því hvaða millimál er ráðandi. Þannig hafði franska lengi virðingarstöðu sem alþjóðlegt samskiptamál og varð þá iðulega helsta millimálið í Vestur-Evrópu, t.d. gagnvart Þýskalandi.¹⁸ Við Íslendingar könnumst við þetta því að okkar millimálsþýðingar voru gjarnan úr dönsku þegar hún var ráðandi á okkar svæði en eru yfirleitt úr ensku í seinni tíð vegna aukinna tengsla við hinn engilsaxneska heim og miðlægrar stöðu ensku sem samskiptamáls í samfélagi þjóðanna. Einnig eru dæmi um að pólitískar ástæður ráði vali á millimáli. Það er talin vera ástæða þess að á tímum Sovétríkjanna notuðu mörg austantjaldsríki rússnesku sem millimál enda var hún almennt kennd í skólum þar eystra. Þá hafði rússneski textinn farið í gegnum ritskoðun og fengið pólitíska blessun.¹⁹

Líkur á að þýtt sé úr millimáli aukast séu tungumálin ólík og langt á milli þeirra landfræðilega.²⁰ Þetta sjáum við t.d. þegar kemur að því að þýða verk úr kínversku, japönsku, kóresku og arabísku á íslensku. Það getur líka reynst þrautin þyngri að finna upprunalega frumtextann þegar slík málsvæði eiga í hlut sem verður þá til þess að gripið er til millimáls. Fyrir kemur að þýðing úr millimáli sé svo vel heppnuð og virt að hún laði að sér þýðendur frá öðrum málsvæðum og um slíkt eru dæmi erlendis frá. Rússnesk þýðing á kvæðum Schillers varð t.d. svo miðlæg á sínum tíma að úkraínskur þýðandi notaði hana sem millimál fremur en að þýða beint úr frummáli.²¹

Þá er þess að geta að þýðingar úr millimálum geta gegnt mikilvægu hlutverki þó að þýtt sé úr upprunalega málinu. Þannig hef ég eins og fjöldi annarra þýðenda, íslenskra og erlendra, iðulega haft aðrar þýðingar til hliðsjónar, einkum danskar og þýskar, þegar ég hef þýtt úr ensku sem frummáli. Þá er hin þýðingin í rauninni eins konar viðmið, ætlað að koma í veg fyrir misskilning og veita innblástur að þýðingalausnum. Þetta eykur vinnuálagið en getur hugsanlega

17 Heilbron, „Towards a Sociology of Translation: Book Translations as a Cultural World-System“, 435. Sjá einnig Rosa, Pięta og Maia, „Theoretical, methodological and terminological issues regarding indirect translation: An overview“, 114.

18 Ringmar, „Roundabout Routes“: Some remarks on indirect translations“, 5.

19 Sama heimild, 7.

20 Rosa, Pięta og Maia, „Theoretical, methodological and terminological issues regarding indirect translation: An overview“, 114.

21 Washbourne, „Nonlinear narratives: Paths of Indirect and Relay Translation“, 612.

fækkað hreinum þýðingavillum. Um leið getur þessi aðferð reyndar afvegaleitt ístöðulausan þýðanda, t.d. þannig að hann fari að taka of mikið mið af þýðingu sem var unnin á forsendum annars menningarheims.²² Sem dæmi um háska þýðandans í þessu samhengi má nefna þýðingar á titli bókarinnar *As I Lay Dying* eftir William Faulkner. Á dönsku er hann *I min sidste time*, á sænsku *Medan jag låg och dog* og á þýsku *Als ich im Sterben lag*. Ekki þarf að horfa lengi á titlana til að sjá hve ólíkar leiðir þessir þýðendur hafa farið. Ef greinarhöfundur hefði tekið mið af einhverjum þeirra hefði titillinn vel getað orðið allt annar en *Sem ég lá fyrir dauðanum*.

Spyrja má hvers vegna stundum séu gefnar út þýðingar úr millimáli þó að þýðandi úr frummáli sé tiltækur. Martin Ringmar varpar fram þeirri skýringu að í sumum tilfellum kunni að vera þægilegra og áhættuminna að semja við reyndan þýðanda um að þýða úr millimáli en að fá óreyndan þýðanda til að þýða úr frummáli.²³ Mín reynsla af ritstjórn er líka sú að þegar samið er við óreyndan bókmenntaþýðanda, sem þó kann frummálið vel, geti þurft að verja meiri kröftum í að ritstýra þýðingunni.

Vandinn við að þýða úr millimálum

Þýðingar úr millimáli eru enn flóknara og margslungnara fyrirbæri en þýðingar úr frummáli þó að verkefni þýðandans sjálfs sé að miklu leyti það sama og þegar þýtt er beint úr frummáli. Þýðing úr millimáli getur verið komin um langan veg, stundum kann að vera um að ræða þýðingu á þýðingu á þýðingu og eins kunna tvö eða fleiri millimál að hafa verið höfð til hliðsjónar við þýðingarvinnuna.²⁴ Það síðarnefnda höfum við oft séð á Íslandi, t.d. við þýðingu Árna Óskarssonar á skáldsögu Nóbelsverðlaunahafans Olgu Tokarczuk, *Drag plóg þinn yfir bein hinna dauðu*, sem kom út árið 2022. Þar er þess

22 Lítið dæmi um það hvernig þýðingar laga sig stundum að menningarheimi markmálsins: Danskur þýðandi Íslendingasagna breytti endingunni „son“ í íslenskum mannanöfnum í „sen“. Jón Karl Helgason, *Rewriting Njáls Saga*, 100.

23 Ringmar, „Roundabout Routes“: Some remarks on indirect translations“, 6–7.

24 Sumar Biblíuþýðingar eru t.d. fyrra markinu brenndar. Sjá Washbourne, „Nonlinear narratives: Paths of Indirect and Relay Translation“, 610. Þá bendir Martin Ringmar á að íslenskar þýðingar á finnskum bókum hafi iðulega nýtt danska millimálþýðingu sem hafi aftur verið þýdd úr sænsku: „Roundabout Routes“: Some remarks on indirect translations“, 8.

getið fremst í bókinni að þýtt hafi verið úr ensku en dönsk og norsk þýðing jafnframt verið höfð til hliðsjónar; allar þýddar úr frummáli og allra þýðendanna getið. Helgi Hálfðanarson, sem beitti sambærilegri aðferð talsvert, gerir grein fyrir vinnulagi sínu í eftirmála að þýðingum sínum á grískum harmleikjum: „Ekki kunni ég önnur ráð en að sanka að mér svo mörgum þýðingum sem ég komst yfir og þóttist skilja, bera þær saman og láta samhljóðan þeirra ráða ferðinni í lengstu lög, en velja og hafna þar sem á milli bar.“²⁵

Á ensku eru þýðingar úr millimáli gjarnan kallaðar óbeinar þýðingar (e. *indirect translations*). Eins og Wenjie Li bendir á eru slíkar þýðingar óbeinar í tvennum skilningi. Í fyrsta lagi eru þær óbeinar vegna þess að ekki er þýtt úr upprunalega frummálinu, stundum séu m.a.s. tvö eða þrjú mál nýtt eins og áður sagði. Í öðru lagi þarf að túlka textann sem þýddur er og þar hafa viðmið annars eða annarra menningarheima en upprunalega frummálsins sitt að segja. Viðtakan fer m.ö.o. fram að einhverju leyti í gegnum linsu annars eða annarra tungumála en upprunalega frummálsins eða millimálsins, sem getur haft áhrif á þýðingalausnir. Þar við bætist að verkið sem um ræðir var valið til þýðingar til þess að fullnægja annars konar smekk en þeim sem leiddi til samningar þess og viðtöku í upprunalandinu.²⁶ Wenjie Li heldur því fram að kínverskar þýðingar á ævintýrum H. C. Andersens hafi glatað vissum sérkennum af þessum sökum og nefnir þar sem dæmi að Andersen hafi líkt hundsaugum við Sívala turninn í Kaupmannahöfn en þeim hafi einfaldlega verið líkt við turn í kínversku þýðingunni eins og í millimálsþýðingunni. Kínverski textinn verður þá ekki eins staðbundinn eða danskur sem getur að mati Lis hafa stuðlað að þeim vinsældum sem ævintýrin öðluðust á heimsvísu. Þar að auki getur túlkun þýðandans, hvort sem hún felst í þýðingalausnum eða því sem hann segir eða ritar um verkið, mótað að miklu leyti hugmyndir heillar þjóðar um tiltekið verk eða jafnvel heilt höfundarverk eins og Li hefur sýnt fram á hvað verk H. C. Andersens áhrærir í Kína.²⁷

Gjarnan er gert ráð fyrir því að þýðing úr millimáli verði ónákvæmari en bein þýðing úr frummáli – þá með hliðsjón af

25 Helgi Hálfðanarson, *Grískir harmleikir*, 1197.

26 Venuti, *The Scandals of Translation*, 11.

27 Li, „The Complexity of Indirect Translation: Reflections on the Chinese Translation and Reception of H. C. Andersen’s Tales“, 197–98 og 192–194.

upprunalega textanum – og að ný þýðing beint úr upprunalega frummálinu verði betri en sú gamla. Bæði Wenjie Li og Martin Ringmar vekja þó athygli á því að þetta sé ekki einhlítt, það séu mörg dæmi um vel heppnaðar og virtar óbeinar þýðingar sem og misheppnaðar beinar þýðingar. Þýðing úr upprunalegum frumtexta getur stundum orðið ónákvæmari en þýðing úr millimáli, einkum þegar þýðendur eru ekki kunnugir menningarheimi upprunalega textans. Í slíkum tilfellum geta millimálsþýðingar af hendi þýðenda sem eru nær menningarheimi upprunalega textans, eins og á t.d. við um enska þýðendur Andersens, leitt til þess að upprunalega merkingin skili sér betur og komið í veg fyrir misskilning sem stundum vill verða í beinþýðingu þeirra sem eru langt frá málheimi upprunalega textans. Þó að þýðingar úr millimáli auki óhjákvæmilega fjarlægðina frá upprunalega frumtextanum má því í slíkum tilvikum veita hana upp með því að þýða vel heppnaða millimálsþýðingu.²⁸

En hvernig veit þýðandi hvort millimálsþýðing er á vetur setjandi? Oft veit hann það áreiðanlega ekki, hefur hreinlega ekkert val. Þegar hann hefur val, t.d. um tvær þýðingar á sama millimáli, velur hann væntanlega þá nýjustu eða þá sem honum finnst betri. Hér kann virðingarstaða þýðanda og þýðingar raunar að spila inn í líka. Sú sem virðist betri þarf hins vegar ekki að vera nákvæmari. Wenjie Li tilfærir slíkt dæmi af þýðingum á verkum H. C. Andersens á kínversku. Þar vegsamaði þýðandinn liprari millimálsþýðinguna, sagði hana áreiðanlega, þó að hún virðist alls ekki hafa verið nógu nákvæm miðað við dæmin sem Li tilfærir.²⁹ Hafi þýðandi aðgang að fleiri þýðingum kann hann að einhverju leyti að geta metið gæði þýðingarinnar sem hann hefur til hliðsjónar, en hann kann líka að komast að því að þýðingarnar séu ólíkar í veigamiklum atriðum. Ein getur t.d. verið nákvæm en skort listræna nálgun. Það getur verið munur á einstökum þýðingalausnum sem og á meginnálgun þýðendanna. Þegar ég þýddi *As I Lay Dying* eftir William Faulkner komst ég t.d. að því að mikill munur var á dönsku og þýsku þýðingunum á

28 Ringmar, „Roundabout Routes”: Some remarks on indirect translations”, 6; Li, „The Complexity of Indirect Translation: Reflections on the Chinese Translation and Reception of H. C. Andersen’s Tales”, 197–98 og 192–194.

29 Li, „The Complexity of Indirect Translation: Reflections on the Chinese Translation and Reception of H. C. Andersen’s Tales”, 189–90.

verkinu. Sú þýska var ofurnákvæm, stundum helst til nákvæm, en sú danska hins vegar mjög frjálsgleg, fullfrjálsgleg fyrir minn smekk. Ef ég hefði þýtt bókina úr öðru þessara mála hefði þýðing mín því orðið á ýmsa lund öðruvísi. Martin Ringmar tekur lítið dæmi af þýðingum á *Sölku Völku* á tyrknesku og grísku til að sýna hvernig menn reida sig á millimálstextann. Í báðum tilfellum halda þýðendurnir eftir viðbót úr franskri millimálsþýðingu þar sem bætt hafði verið aftan við bókartítilinn orðunum *petite fille d'Islande*.³⁰

Hér spilar einnig inn í að sinn er siður í hverju landi og á hverjum tíma og þýðingahefðir því mismunandi. Þær kunna að hafa haft áhrif á nálgun danska og þýska þýðandans sem ég vísaði til. André Lefevere hefur rannsakað þýðingar á hinu þekktu leikriti Aristófanesar, *Lýsisströtu*, og komist að því að afstaðan til kynferðismála á hverjum tíma hafi haft afgerandi áhrif á það hvernig þýðingum á bersöglismálum reiddi af. Var þar oft svo mikill munur á að Lefevere þótti sýnt að þýðingar væru endurrítanir sem afhjúpuðu „sam tímis hugmyndafræði tiltekins tíma, samfélags og/eða einstaklings“, líkt og Gauti Kristmannsson orðar það í inngangi að íslenskrí útgáfu á bók Lefeveres.³¹ Finna má dæmi um að þýðendur hafi sveigt þýðingar sínar undir ákveðna hugmyndafræði eða jafnvel fordóma og unnið þannig gegn frumtextanum eða gert lítið úr menningarheimi hans. Stundum þarf þýðandi ekki að velja nema eitt orð umfram annað til þess að hugmyndafræðileg slagsíða komi á skipið.³² Það skiptir líka máli hve skyld eða óskyld tungumál og menningarheimar eru, stundum er engin leið að koma merkingu jafnvel hversdagslegustu orða fullkomlega til skila eins og Walter Benjamin benti á. Hann tók brauð sem dæmi, skírskotanir orðanna *Brot* í þýsku og *pain* í frönsku væru býsna ólíkar enda brauð í þessum löndum ekki alveg sama varan.³³ Ef við færum í persnesku, gjörólíkt mál, kæmi enn önnur skírskotun með orðinu.

Staða millimáls á alþjóðavísu getur einnig haft veruleg áhrif á ákvarðanir þýðenda og útgefenda. Enska er svo miðlæg nú til dags

30 Ringmar, „Roundabout Routes“: Some remarks on indirect translations“, 8.

31 Gauti Kristmannsson, *Þýðingar, endurrítun og hagræðing bókmenntaarfsins*, 15.

32 Sjá dæmi í Venuti, *The Scandals of Translation – Towards an Ethics of Difference*, 4; Håkanson, *Dolda gudar – en bok om allt som inte går förlorat i en översättning*, 192–193.

33 Benjamin, „Verkefni þýðandans“, 191.

að hún hefur afl til þess að færa bækur af jaðrinum inn að miðjunni. Til að hljóta brautargengi á alþjóðavísu þarf bók þar af leiðandi helst að vera þýdd á ensku sem aftur leiðir iðulega til þess að útgefendur í öðrum löndum ákveða að veðja á hana líka.³⁴ Í vissum skilningi getur enskan þá orðið að eins konar frumtexta, svo mikið vægi fær hún í bókmenntakerfinu. Það má jafnvel tala um heimsvaldastefnu enskunnar í þessu sambandi, hún sé í ráðandi stöðu og drottnei yfir öðrum tungumálum. Þessi yfirburðastaða getur síðan orðið til þess að útgefendur og þýðendur í hinum enskumælandi heimi taki sér meira ritstjórnarvald yfir textanum og lagi hann þá að væntingum og viðmiðum hins engilsaxneska heims á róttækari hátt en gengur og gerist þegar tungumál sem færri tala eru annars vegar. Skemmst er að minnast uppnáms sem varð út af þýðingu hinnar bresku Deborah Smith á *The Vegetarian* (채식주의자 / *Chaesikjuujija*) eftir Han Kang sem varð fyrsta kóreska bókinn til þess að vinna alþjóðlegu Man Booker-verðlaunin. Þýðingin var dásömuð af mörgum en aðrir gagnrýndu þýðandann fyrir að vera ekki nógu trúr frumtextanum. Í *The New York Review* var þýðingin sögð flöt og langt frá því að vera glæsileg, auk þess sem þýðandinn ætti oft í brasi með málsnið og málfar. Þetta sagði gagnrýnandinn án þess að kunna kóresku og benti jafnframt á að enginn í dómnefnd Man Booker-verðlaunanna kynni málið heldur. Gagnrýnandinn Charse Yun, sem kunnir málið, taldi þýðinguna vera frábæra þó að Smith ýkti nauman og lágstemmdan stíl Han Kang og skreytti hann með atviksorðum, hástigsorðum og öðrum tilfinningahlöðnum orðum sem væri hvergi að finna í frumtexta. Stundum væru tilsvör og athafnir líka eignuð röngum persónum. Þá væru tónninn og röddin allt öðruvísi en í kóreska frumtextanum. Hann hafði jafnframt eftir fyrirlesara á ráðstefnu að 10,9% af fyrsta hluta skáldsögunnar væru full af þýðingarvillum (e. *mistranslated*) og að 5,7% af texta Han Kang hefði verið sleppt, hvernig svo sem þetta nákvæmar niðurstöður fengust. Líkti Yun því við að Raymond Carver hefði verið látinn tala eins og Charles Dickens. Smith svaraði fyrir sig með því að segja að hún hefði lagt sig eftir að ná anda verksins. Hún benti á að núorðið væri víða litið á þýðingar sem skapandi skrif á öðru tungumáli og væri þá beitt

34 Sbr. Heilbron, „Towards a Sociology of Translation: Book Translation as a Cultural World-System“, 429–444.

ýmsum túlkunaraðferðum. Þýðandinn yrði að fórna einu til að halda tryggð við annað. Þetta síðasta kannast margir þýðendur við en spurningin er hvort Smith hafi fórnað of miklu, textinn sé of mikil endurritun. Á hinn bóginn má spyrja hvort þessar aðferðir hennar hafi orðið til þess að bæði hún sem þýðandi og höfundur bókarinnar fengu Man Booker-verðlaunin, hún hafi m.ö.o. lagað textann svo vel að engilsaxnesku bókmenntakerfi að hann gekk í augun á enskumælandi lesendum. Yun fannst að sá ávinningur vægi þyngra en mistök þýðandans.³⁵ Þessi þýðing Deborah Smith hefur svo verið þýdd á önnur mál, m.a. íslensku undir heitinu *Grænmetisætan*, og þar með hafa aðferðir hennar fengið framhaldslíf.

Valda- og virðingarstaða millimálsins getur þannig haft ýmis áhrif sem taka þarf með í reikninginn. Við það bætist að þýðandi kann meðvitað eða ómeðvitað að taka sér meira „skáldaleyfi“ þegar þýtt er úr millimáli en frummáli. Sú tilgáta byggir á því að millimálstextinn, sem hefur þegar verið þýddur einu sinni, ef ekki oft, hafi ekki sömu virðingarstöðu og upprunalegi textinn. Hér getur reyndar skipt máli hvort höfundurinn hafi haft afskipti af millimálsþýðingunni en þá er þýðandinn líklegri til þess að bera meiri virðingu fyrir henni.³⁶ Hafi höfundurinn lagt blessun sína yfir þýðingu getur slíkur texti nálgast að vera jafngildur upprunalega textanum eins og á við um enskar þýðingar á bókum Murakamis og seinni bækur Milans Kundera sem sagði frönsku og tékknesku útgáfunar jafngildar.³⁷

Af þessu öllu má ráða að miklu skiptir úr hvaða millimáli er þýtt og hvernig sú þýðing er úr garði gerð. Meðal þess sem þykir einkenna góða þýðingu er tryggð við frumtextann sem felst t.d. í því að einstök orð og hugtök séu rétt skilin, að reynt sé að endurskapa stílsnið textans, að öllum köflum sé komið til skila, engu bætt við og ekkert fellt úr. Meta má þýðingu án samanburðar við frumtexta og þá er sjónum iðulega beint að því hve lipur hún er, sem þýðir að hún er metin á forsendum markmálsins einvörðungu, og þannig var hrifning Rasmusar Rasks á þýðingu Jóns Þorlákssonar til

35 Parks, „Raw and Cooked“; Armitstead, „Lost in (mis)translation? English take on Korean novel has Critics up in arms“; Yun, „How the bestseller ‘The Vegetarian,’ translated from Han Kang’s original, caused an uproar in South Korea“; Doo, „‘The Vegetarian’ translator speaks out“.

36 Ringmar, „Roundabout Routes“: Some remarks on indirect translations“, 11.

37 Woods, „Original and Translation in the Czech Fiction of Milan Kundera“, 211.

komin forðum. En einungis með samanburðarrýni má meta tryggð þýðanda við frumtexta og það hvaða grundvallarnálgun búi að baki þýðingarvinnunni.³⁸ Ef rýna skal þýðingu úr millimáli þarf að bera hana saman við millimálsþýðinguna, sem er ígildi frumtexta í því tilviki, og upprunalega textann, auk þess sem bera þarf millimálsþýðinguna saman við upprunalega textann. Það er ekki hlaupið að þessu vegna þess að þetta krefst staðgóðrar þekkingar á a.m.k. þremur tungumálum og þar fyrir utan væri þess sjaldnast getið hvort og þá hvaða millimálsþýðing var lögð til grundvallar. Á málum sem margir tala eru stundum til nokkrar þýðingar á sama textanum og getur þá verið handleggur að glöggva sig á því hver þeirra var notuð, ef það var þá nokkur ein. Martin Ringmar bendir á að þegar þýtt hefur verið úr millimáli sé ólíklegra en hitt að þess sé getið, aftur á móti sé stundum tekið fram ef þýtt hafi verið úr frummáli og þá til að lesandinn haldi ekki að um þýðingu úr millimáli sé að ræða.³⁹

Nálgun millimálsþýðandans skiptir meira máli en halda mætti að óathuguðu máli enda geta margs konar öfl haft áhrif á það hvaða pól hann tekur í hæðina eins og að framan greinir. Margir þýðendur reyna t.d. að skapa það sem kallað hefur verið áhrifajafngildi og felur í sér að „ná fram áhrifum á lesandann sem jafngilda þeim sem frumtextinn hefur á sína lesendur“.⁴⁰ Þetta kann að hljóma eins og sjálf-sagður hlutur en þegar betur er að gáð, og Lawrence Venuti bendir á í bókinni *The Translator's Invisibility*, getur slík nálgun falið í sér kröfu um að textinn verði lesinn eins og hann sé ekki þýddur, þ.e. að verka þýðandans sjái vart stað vegna þess að hann hafi sveigt þýðinguna undir viðmið markmenningarinnar. Það getur að mati Venutis falið í sér að ýmislegt sé máð úr þýdda textanum sem er öðruvísi en lesendur markmálsins eiga að venjast, nánar tiltekið menjar hins málsins og þess menningarheims sem það er hluti af. Svo róttæka heimfærslu (e. *domestication*) kallar hann ofbeldi, það sé gert lítið úr málheimi frumtextans með því að gera viðmiðum markmálsins hærra undir höfði.⁴¹

38 Hér hefur einungis verið stiklað á stóru hvað mat á gæðum þýðinga varðar. Hvert atriði sem hér hefur verið tínt til er margfalt í roðinu og um þau öll hefur verið skrifað mikið. Tryggð við frumtexta má t.d. nálgast eftir mörgum leiðum. Sjá nánar í t.d. *Tvímælum* Ástráðs Eysteinsonar og *Translation Criticism – The Potentials and Limitations* eftir Katharinu Reiss.

39 Ringmar, „Roundabout Routes“: Some remarks on indirect translations“, 9.

40 Ástráður Eysteinson, *Tvímæli*, 91.

41 Venuti, *The Translator's Invisibility*, 20–21.

Þessa tilhneigingu ættu margir íslenskir þýðendur að kannast við og sjálfur hef ég skrifað um það hve mjög jafngildisnálgunin getur þrengt svigrúm þýðandans til þess að koma sérkennum frumtextans til skila.⁴² Þýðandi þarf því að spyrja sig, og kannski bókmenntasamfélagið allt, hvort hann vilji búa til lesmál sem lítur út eins og það hafi verið frumsamið á íslensku eða hvort hann vilji að lesandinn finni vel fyrir því að um sé að ræða þýddan texta sem á rætur í öðrum menningarheimi. Meðal aðferða sem gjarnan er beitt í síðarnefnda tilvikinu er svokölluð útlenskunarþýðing eða framandgerandi þýðing (*e. foreignization*) en hún miðar að því að halda sem flestu eftir úr frumtexta, t.d. með því að þýða menningartengd atriði án útskýringa og jafnvel taka þau óþýdd inn í þýdda textann. Þýðing felur líka í sér að afstaða er tekin til efnisins, s.s. í gegnum túlkun, og gagnvart því getur þýðandi úr millimáli þurft að vera á varðbergi. Sérstaklega viðkvæmt getur í því samhengi verið þegar þýtt er efni frá löndum sem voru áður nýlendur enda spila valdahlutföll þar inn í, ekki síst þegar um er að ræða þýðingu yfir á mál fyrrverandi eða núverandi herraþjóðar. Kann þá að koma fram tilhneiging til að skilgreina menningu hinnar undirskipuðu þjóðar sem óæðri. Enn fremur geta trúarleg atriði flækst inn í þýðingarferlið eins og við Sáum þegar bók Salmans Rushdies, *Satanic Verses*, kom út og leiddi til þess að þýðendum var hótáð og a.m.k. einn þeirra myrtur.⁴³ Það segir sig því sjálft að miklu skiptir fyrir þýðanda úr millimáli að átta sig á því, ef þess er nokkur kostur, hvaða leið hefur verið farin af hálfu millimálsþýðandans og hvaða öfl orkuðu á hann.

Í seinni tíð færast mjög í vöxt að enskar þýðingar á verkum frá minni málsvæðum séu notaðar sem millimálstextar. Og jafnvel þótt þýtt sé á önnur mál beint úr frummáli er enska þýðingin iðulega notuð sem mælikvarði á það hvort tiltekið verk sé þess virði að þýða það eins og Martin Ringmar hefur bent á. Hann veltir einnig fyrir sér hvort það muni færast í vöxt að þýða úr ensku vegna stöðu hennar á alþjóðavísu og að heimurinn verði í auknum mæli síaður í gegnum þá tungu.⁴⁴ Enska er jú það mál sem mest er þýtt úr í heiminum, úr henni eru þýddar næstum sex sinnum fleiri bækur en

42 „Svigrúm þýðandans – með hlíðsjón af þýðingum á verkum J. M Coetzee, 84–96.

43 Baker og Saldanha, *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 138.

44 Ringmar, „Roundabout Routes“: Some remarks on indirect translations“, 12.

úr frönsku, sem kemur þar á eftir, en aftur á móti er mun minna þýtt á ensku, hún er í fjórða sæti yfir markmál með næstum helmingi færri þýðingar en þýska sem trónar á toppnum.⁴⁵ Þarna skapast mikið valdaójafnvægi sem veldur því m.a. að í hugum margra fylgir enskri þýðingu visst lögmæti sem gerir hana að gjaldgengum millimáls-texta. Smærri tungur hafa ekki slíkan sess. Sum okkar gætu orðið hissa ef Íslendingur nýtti færeysku sem millimál, alveg óháð gæðum færeysku þýðingarinnar. Með minnkandi áhuga á tungumálanámi, öðru en ensku, víða um lönd,⁴⁶ eða með minnkandi framboði á tungumálanámi við háskóla, hvort sem veldur, má líka búast við að færri geti í framtíðinni þýtt úr öðrum málum og að við verðum enn háðari enskum þýðingum frá framandi löndum – og þar með úr íslensku.

Dæmi úr *Smásögum heimsins*

Á árunum 2016 til 2020 kom út ritröðin *Smásögur heimsins* í ritstjórn okkar Kristínar Guðrúnar Jónsdóttur og Jóns Karls Helgasonar. Þar getur að líta smásögur úr öllum byggðum álfum, samtals 94 sögur frá 75 löndum, þýddar úr 16 tungumálum, þ.á m. japönsku, kóresku, taílensku, arabísku og búlgörsku, málum sem eru flestum Íslendingum framandi. Ekki tókst í öllum tilfellum að finna þýðanda sem gat þýtt beint úr frummáli; sex sögur voru þýddar úr millimálum og í flestum tilfellum var þá fengin manneskja sem var læs á bæði málin til þess að bera þýðinguna saman við upprunalega frumtextann. Stundum skilaði það fáum eða engum athugasemdum en í öðrum tilfellum komu fram veruleg frávik.

Kínverska sagan var þýdd úr ensku en gátuð af íslenskumælandi Kínverja sem fann nokkur frávik í ensku þýðingunni, aðallega hvað niðurlagið snerti. Þar vantaði hvorki meira né minna en sex efnisgreinar aftan á söguna sem hafði í för með sér að amman í sögunni, sem dó í kínversku frumgerðinni, var enn á lífi. Einhver virðist hafa ritstýrt eða breytt sögunni með þeim afleiðingum að hún fékk mun opnara niðurlag. Vissulega kann að hafa verið um handvömm að

⁴⁵ UNESCO's Index Translationum.

⁴⁶ Sjá t.d. McIntyre, „Students lose interest in modern foreign language degrees“.

ræða, það er jú ekki óalgengt að málsgreinar og jafnvel heilar efnisgreinar falli milli skips og bryggju, en ensku þýðingunni lýkur á svo vel völdum stað að erfitt er að trúá því. Það komu einnig upp álitamál varðandi tíðir. Enska þýðingin er öll í þátíð og í íslensku þýðingunni er því fylgt. Hins vegar felst engin tíðaskírskotun í kínverskum sögnum og þarf því að ákvarða tíðina út frá samhenginu. Á það reynir strax í fyrstu setningu. Átti að þýða í þátíð eða nútíð? Það virtist að hluta til valkvætt og sýndist sitt hverjum, þýðandanum, gátaranum og ritstjórunum.

Í tilfalli taílensku sögunnar fundust líka ýmis frávik. Íslenski þýðandinn, sem þýddi beint úr taílensku, tók eftir því þegar hann skoðaði enska þýðingu á sögunni að sá þýðandi lengdi íðulega málsgreinar með því að steypa saman tveimur málsgreinum úr frumtexta. Þýðandinn átti reyndar líka til að sleppa úr ákveðnum efnisatriðum og bæta öðrum inn sem ekki áttu sér stoð í frumtexta. Enn fremur hafði hann greinaskil á öðrum stöðum en í frumtextanum sem okkar manni fannst líka sérkennilegt, því að þótt ekki séu sams konar greinarmerki í taílensku og við notum liggur setningaskipan ljóst fyrir. Allt verður þetta til þess að hrynjandin breytist og því er talsvert annar blær á enska textanum en á þeim íslenska eins og eftirfarandi dæmi úr annarri efnisgrein sögunnar er til marks um:

Chammongsri L. Rutnin:

The man had been downhearted from the moment he pushed away from the market pier. His full boatload of heavy, green watermelons had brought him a sum so pitiful that he couldn't bring himself to buy the cheap lace blouse that his wife had asked him to bring her from the market – not the blouse, not even a small toy for his little daughter.⁴⁷

Hjörleifur Jónsson:

Báturinn hafði verið fullur af vatnsmelónum en maðurinn fékk þó ekki nema smáræði greitt fyrir þær. Því var hann orðinn niðurlátur áður en hann hafði svo mikið sem ýtt bátnum aftur frá bryggjunni við markaðinn. Ekki keypti hann ódýru blúndublússuna sem konan hans hafði beðið um. Ekki heldur ómerkilegt leikfang handa dóttur þeirra.⁴⁸

47 Thammachot, *Thai P.E.N. Anthology of Short Stories and Poems of Social Consciousness*, 1.

48 Tammatsjót, *Smásögur beimsins – Asía og Eyjadalía*, 103.

Hér sjáum við strax að röð efnisatriða er ekki sú sama í fyrstu tveimur málsgreinunum og að málsgreinum virðist hafa verið steipt saman í ensku þýðingunni. Enska þýðingin er tvær málsgreinar en sú íslenska fjórar málsgreinar. Þetta breytir ýmsu og því er ljóst að enska þýðingin hefði verið lögð til grundvallar íslensku þýðingunni hefði útkoman orðið allt önnur.

Í bindinu eru tvær sögur sem þýddar voru úr kóresku, hvor frá sínu landinu. Svo merkilega vill til að sagan frá Norður-Kóreu kom einnig út hjá Angústúru um svipað leyti og þá í þýðingu Ingunnar Ásdísardóttur sem vann sína þýðingu upp úr enskri þýðingu áðurnefndrar Deborah Smith. Ef þýðing Jóns Egils Eyþórssonar á sögunni „Aldjefli“ (heitir „Djöflamusteri“ hjá Ingunni) beint úr kóresku er borin saman við þýðingar Smith og Ingunnar kemur margt í ljós:

Deborah Smith:

Though she tried to sigh out the ache inside her, it remained stubbornly lodged in her chest. Her five-year-old grand-daughter's broken leg was obviously painful, but Mrs. Oh had her own sufferings to contend with, the bandage around her lower back forcing her to lie rigid in the same uncomfortable position.⁴⁹

Ingunn:

Hún reyndi að anda djúpt til að losa um kvölinu innra með sér en hún sat rígföst í brjóstinu. Það var greinilegt að litla stúlkan, sem var ekki nema fimm ára, fann til í brotna fætinum en frú Oh var líka þjökuð af sársauka og umbúðirnar um mjóbakið neyddu hana til að liggja alveg stjórf og alltaf í sömu óþægilegu stellingunni.⁵⁰

Jón Egill:

Frú Ó stundi, en dofinn fyrir brjóstinu lagaðist ekki. Þótt stúlkubarnið fyndi til mikils sársauka voru kvalir bónda hennar enn sárari. Hann lá spelkaður og gat sig lítið hreyft.⁵¹

49 Bandi, *The Accusation*, 121–122.

50 Bandi, *Sakfelling*, 155.

51 Bandi, *Smásögur beimsins – Asía og Eyjaálfa*, 205.

Hér er talsverður munur, bæði hvað efnisatriði og framsetningu varðar. Þýðing Jóns Egils er ekki einungis styttri heldur er allt annar taktur í henni enda eru málsgreinarnar ekki eins langar. Ljóst er að eitthvað hefur skolast til varðandi meiðsli sögupersóna; í þýðingum Smith og Ingunnar er sagt að stúlkan hafi fótbrotnað en það kemur ekki fram í texta Jóns Egils fyrr en löngu síðar. Hjá Smith og Ingunni er frú Oh sögð vera með umbúðir um mjóbakið en í þýðingu Jóns Egils er ekkert minnst á þær. Hjá Jóni er bóndi gömlu konunnar aftur á móti sárkvalinn, með spelku og getur lítið hreyft sig. Síðar kemur fram í öllum þýðingunum að hann hafi farið úr mjaðmarlið.

Í eftirfarandi dæmi má sjá enn meiri mun á þýðingu Ingunnar og Jóns Egils:

Ingunn:

Og sú var líka raunin, því frú Oh var stöðvuð fjórum sinnum og yfirheyrð áður en hún var einu sinni komin fimmtán *ri* áleiðis. Hún gerði sér grein fyrir því að aldurinn væri hennar eina vörn og reyndi að notfæra sér það út í æsar í hvert skipti. Hvað hefði hún annað átt að gera? Hvernig átti hún að geta verið heiðarleg eða einlæg þegar engin leið var að vita hvað gæti komið fyrir hana ef hún væri ekki stöðugt á verði. Hún notaði klækjabrögð sem hún hafði aldrei vitað til að hún kynni, hún þóttist meira að segja vera heyrnarsljó og hváði hvað eftir annað þó að hún heyrði í rauninni alveg ágætlega.⁵²

Jón Egill:

Á um það bil sjö kílómetra vegarspotta var hún stöðvuð fjórum sinnum og yfirheyrð. Frú Ó vissi að hennar eina vörn og skjöldur væri aldurinn. Hún brá honum í hvert sinn fyrir sig og var sér þess meðvitandi að ef hún héldi ekki sínu striki færi ekki vel fyrir henni. Hún hafði ekki haft hugmynd um að hún ætti til slík bellibrögð. „Ha? Hvað?“ spurði hún ítrekað þótt hún heyrði ósköp vel.⁵³

Eins og sjá má á þessum dæmum úr sögu Bandis er verulegur munur á þýðingunum, bæði hvað hrynjandi og einstakar þýðingalausnir varðar, svo ekki sé talað um lengdina. Þýðing Ingunnar fylgir þeirri

52 Bandi, *Sakfelling*, 170.

53 Bandi, *Smásögur beimsins – Asía og Eyjaálfa*, 214.

ensku grannt eins og við er að búast. En þegar enski textinn og íslenska þýðingin sem á honum byggir eru borin saman við þýðingu Jóns Egils er að sjá sem línun sé ýmist sleppt eða bætt inn í fyrrnefndu textana tvo. Efnisatriði virðast reyndar að mestu þau sömu en samt er stundum talsverður munur á því hvernig þeim er komið fyrir. Málgreinar standast ekki alltaf á og þýðingareiningar því ekki alltaf þær sömu. Stöku sinnum er röð efnisatriða heldur ekki sú sama og hjá Smith og Ingunni er óbein ræða þar sem bein ræða er notuð hjá Jóni Agli. Einnig eru dæmi um að efnisgreinum sé steipt saman ef marka má þýðingu Jóns Egils. Þýðingar Smith og Ingunnar eru e.t.v. heldur liprarir á okkar mælikvarða, falla betur að þeim viðmiðum sem vestrænir lesendur hafa um læsilegan texta; þýðing Jóns Egils er iðulega hnitmiðaðri og annað mál- og stílsnið á henni. Stundum kunna lausnir hans að sýnast stuttaralegar og jafnvel ögn sérvisku- legar í samanburði. Fyrir vikið virðist mér sem þýðing hans sé heldur framandlegri, bæði hrynjandi hennar og orðfæri, eins og hún beri keim af gjörólíku máli. Hann hafi alltént forðast heimfærslu eða ekki stundað hana í eins miklum mæli. Munurinn á þessum þýðingum er annars svo mikill að þetta er varla sama verkið, a.m.k. ekki stíllega, enda er frumtexti Ingunnar ekki sá sami og Jóns Egils. Það má því segja að í ofangreindum dæmum kristallist margt af því sem nefnt var í kaflanum um vandann við að þýða úr millimáli.

Er réttlætjanlegt að þýða úr millimáli?

Þýðingar úr millimálum vekja margar spurningar, s.s. um verklag, gæði, menningarlegt forræði, sæmdarrétt þess sem á millimáls- þýðinguna og jafnvel rétt hans eða hennar til höfundarréttar- greiðslna. Þau dæmi sem hér hafa verið nefnd gefa tilefni til að spyrja hvort þau sem þýða á ensku taki sér meira „skáldaleyfi“ en gengur og gerist til að færa textana nær viðmiðum enskra bók- mennta svo að lesendur þeirra studist síður af framandleika þeirra og eigi auðveldara með að innbyrða þá.⁵⁴ Þjóðir hafa jú mismikið þol gagnvart því framandlega. Úr verður þá viss aðlögun eða heim-

54 Sjá Spirk, *Censorship, Indirect Translations and Non-translation: The (fateful) Adventures of Czech Literature in 20th-century Portugal*, 129.

færsla sem sumum gæti þótt stappa nærri menningarlegum yfirgangi. Við þekkjum kenningar um „ofbeldi“ tungumála og þýðinga úr skrifum þýðingafræðingsins Lawrences Venutis⁵⁵ sem og úr eftirlendufræðum, en frekari rannsóknar er þó þörf til að komast til botns í þessu og þar með því hvort það menningarlega forræði sem fylgir gjarnan stóru málunum verði til þess að þýðendur og útgefendur þar á bæ taki sér meira ritstjórnarvald yfir textanum en almennt tíðkast. Venuti nefnir dæmi um slík vinnubrögð hjá bandarískum þýðanda Jorge Luis Borges, sá hafi gert afgerandi breytingar á spænska textanum til þess að gera hann aðgengilegri fyrir bandaríska lesendur.⁵⁶ Höfundar geta jú átt mikið undir því að vera þýddir á stóru málin, sérstaklega ensku, og það vita þýðendur þeirra og útgefendur. Þetta getur skapað vissan freistnivanda. Á hinn bóginn mætti líka líta á slíkar breytingar sem eðlilega viðleitni til að koma til móts við nýjan markhóp, að því gefnu reyndar að það sé gert í samráði við höfundinn ef hann er á lífi. Það er ekki ólíklegt að freistingin geti verið enn meiri hjá sumum þegar höfundurinn er látinn og verk hans jafnvel komin úr rétti. Allt hefði þetta síðan áhrif á þriðja málið.

Vel má vera að margir taki undir með Deborah Smith þegar hún segir að það verði að fórna einu til að halda tryggð við annað. Í tilteknu bókmenntakerfi kann að vera ákveðin hefð fyrir því. Spurningin er hverju er fórnað og hvort það sé örugglega góð leið til þess að halda tryggð við „annað“; við vitum að stundum getur þurft að fara óvæntar leiðir til að ná jafngildi ef það er markmiðið. Við vitum líka að hér á árum áður var mun algengara að þýðendur færu frjállega með. Það reyndi ég sjálfur þegar ég þýddi smásöguna „Rip Van Winkle“ eftir Washington Irving sem áður hafði verið þýdd fyrir *Vikuna* rúmri hálfri öld fyrr. Í eldri þýðingunni var iðulega farið svo langt frá frumtexta að í nútímaskilningi teldist miklu frekar vera um að ræða endursögn en þýðingu.⁵⁷ Ekki kom fram hvort sagan hafði verið þýdd úr frummáli eða millimáli en vel get ég ímyndað mér að þýðandinn hafi ætlað sér að færa sniðið á henni nær þeim frásagnarstíl sem Íslendingar voru vanir á þeim tíma – til að halda tryggð við „annað“. Ef þýðingin var unnin upp úr millimáli

55 Venuti, „From ‚Translation as Cultural Politics: Regimes of Domestication in English‘“, 546–547 og víðar.

56 *The Scandals of Translation*, 4–5.

57 Sjá grein mína og þýðingu í *Milli mála* 2021.

kann þýðandi millimálstextans að hafa hugsað á svipuðum nótum. Íslenski þýðandinn taldi sig eflaust vera að gera markhópnum greiða með því að færa þýðinguna nær viðmiðum hans. Þekkt er að lengi vel voru ljóð þýdd yfir á hið séríslenska fornyrðislag þó að bragarháttur frumtextans væri allt annar eins og dæmið um *Paradísarmissi* sýnir. Enn er heimfærsla stunduð í einhverjum mæli, t.d. er mælieiningum iðulega breytt sem og staðarnöfnum, auk þess sem þéringum er gjarnan snúið í þúanir. Sú algenga nálgun þýðenda að leitast við að ná fram áhrifafangildi felur síðan í sér óhjákvæmilega aðlögun að bókmenntakerfi markmálsins eins og áður greinir. Allt getur þetta haft afgerandi áhrif á það hvaða stefnu þýðandinn tekur og sá eða sú sem þýðir úr millimáli þarf að gera sér grein fyrir því um leið og viðkomandi hlýtur að laga þýðinguna úr millimálinu að einhverju leyti að sínum markhóp. Við þessu má á vissan hátt bregðast með því að hafa þýðingar á öðrum millimálum til hliðsjónar, þó að það geti reyndar skapað önnur vandamál í leiðinni.

Þegar öll kurl koma til grafar verður seint fram hjá því komist að millimálsþýðing er þýðing á þýðingu. Þar með eru fleiri tungumál komin til sögunnar, vegalengdin frá upprunalega textanum orðin meiri, og hvort sem okkur líkar betur eða verr flytur hvert tungumál með sér sinn menningarheim sem hefur margslungin áhrif á þýðingarferlið og það á báðum endum. Þau áhrif geta flækst fyrir enda þarf þýðandi að lifa sig inn í heim sögunnar sem glímt er við.⁵⁸ Þetta hefur aftur orðið til þess að víða á Norðurlöndum hafa þýðingarsjóðir neitað að styrkja slíkar útgáfur.⁵⁹ Ef sú yrði raunin hér færum við á mis við bókmenntaverk frá ótal löndum, m.a.s. Evrópulöndum. Við eigum ekki einu sinni fólk sem er þjáfað í að þýða bókmennta-texta af sumum af fjöltöludustu málum heimsins, hvað þá hinum. Meðan svo er auðga þýðingar úr millimálum bókmenntir okkar og veita okkur innsýn í marga menningarheima sem ella hefðu legið óbættir hjá garði. Það er heldur ekki sjálfgefið að þær skili einkennum upprunalega textans verr en beinar þýðingar og auðvitað geta þær verið og eru oft þrýðileg bókmenntaverk sé tekið mið af millimálsþýðingunni sem lá til grundvallar.

58 Lydia Davis, rithöfundur og þýðandi, ræðir þessa innlifun í ritgerðinni „Twenty-One Pleasures of Translating (and a Silver Lining)“, *Essays Two*, 11.

59 Alvstad, „Arguing for indirect translations in twenty-first-century Scandinavia“, 150.

HEIMILDIR

- Alvstad, Cecilia. „Arguing for indirect translations in twenty-first-century Scandinavia“. *Translation Studies*, 10:2, (2017): 150–165.
<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14781700.2017.1286254?needAccess=true>
- Armitstead, Claire. „Lost in (mis)translation? English take on Korean novel has Critics up in arms“. *The Guardian*, 15. janúar, (2018).
<https://www.theguardian.com/books/booksblog/2018/jan/15/lost-in-mistranslation-english-take-on-korean-novel-has-critics-up-in-arms>
- Ástráður Eysteinnsson. *Tvímæli – þýðingar og bókmenntir*. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun/Háskólaútgáfan, 1996.
- Ástráður Eysteinnsson. „Þjóðráð: Formáli að ritgerð um *Paradísarmissi*“. *Jón á Bægisá* 1. tbl. (1994): 10–21.
- Baker, Mona og Gabriela Saldanha, ritstj. *Routledge Encyclopedia of Translation studies*, 2. útg. London og New York: Routledge, 2011.
- Bandi. *The Accusation*. Deborah Smith þýddi. London: Serpent’s Tail, 2017.
- Bandi. *Sakfelling*. Ingunn Ásdísardóttir þýddi. Reykjavík: Angústúra, 2018.
- Benjamin, Walter. „Verkefni þýðandans“. Ástráður Eysteinnsson þýddi. *Fagurfræði og miðlun 185–201*. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 2008.
- Davis, Lydia. *Essays Two*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2021.
- Demidov, Natalia. „Rússneskur kveðskapur á Íslandi“. *Milli mála* 6, (2014): 185–195. <https://timarit.is/page/6326204?iabr=on#page/n175/mode/2up/search/milli>
- Doo, Rummy. „‘The Vegetarian’ translator speaks out“. *The Korea Herald*, 15. júní, (2016). <http://www.koreaherald.com/view.php?ud=20160615001082>
- Fan, Jiayang. „Han Kang and the Complexity of Translation“. *The New Yorker Magazine* 27. mars, (2022). <https://www.newyorker.com/magazine/2018/01/15/han-kang-and-the-complexity-of-translation>
- Håkanson, Nils. *Dolda gudar – en bok om allt som inte går förlorat i en översättning*. [Útgáfustaður ekki tilgreindur] Nirstedt/Litteratur, 2021.
- Halldór Guðmundsson. *Halldór Laxness – Ævisaga*. Reykjavík: JPV útgáfa, 2004.
- Heilbron, Johan. „Towards a Sociology of Translation: Book Translations as a Cultural World-System“. *European Journal of Social Theory*, nr. 2 (4) (1991): 429–444. https://www.researchgate.net/publication/275485831_Towards_a_Sociology_of_Translation_Book_Translation_as_a_Cultural_World-System
- Helgi Hálfdanarson. *Grískir harmleikir*. Reykjavík: Mál og menning, 1990.
- Irving, Washington. „Rip Van Winkle – Eftirlátin skrif Diedrichs Knickerbrockers“. *Milli mála* 2021: 268–284. <http://millimala.hi.is/wp-content/uploads/2022/01/2021-13-Washington-Irving.pdf>
- Ivaska, Laura og Outi Paloposki. „Attitudes towards indirect translation in Finland and translators’ strategies: Compilative and collaborative translation“. *Translation Studies* 11 (1) (2018): 33–46. <https://doi.org/10.1080/14781700.2017.1399819>

- Jón Karl Helgason. *The Rewriting of Njáls Saga: Translation, Ideology and Icelandic Sagas*. Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney: Multilingual Matters Ltd., 1999.
- Lefevere, André. *Þýðingar, endurritun og bagræðing bókmenntaarfsins*. María Vigdís Kristjánsdóttir þýddi. Reykjavík: Þýðingasetur Háskóla Íslands, 2013.
- Li, Wenjie. „The Complexity of Indirect Translation: Reflections on the Chinese Translation and Reception of H. C. Andersen’s Tales“. *Orbis Litterarum* 72 (3) (2017): 181–208.
- McIntyre, Fiona. „Students lose interest in modern foreign language degrees“. *Research Professional News*. 4. feb., (2021).
<https://www.researchprofessionalnews.com/rr-he-student-trends-2021-2-students-lose-interest-in-modern-foreign-language-degrees/>
- Milton, John. *Paradise Lost*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1951.
- Milton, John. *Paradísar missir*. Jón Þorláksson þýddi. [Útgefanda ekki getið]: Kaupmannahöfn, 1828. <https://baekur.is/bok/000272009/0/126/Paradisarmissir#page/n125/mode/2up>
- Parks, Tim. „Raw and Cooked“. *The New York Review*, 20. júní, (2016). <https://www.nybooks.com/daily/2016/06/20/raw-and-cooked-translation-why-the-vegetarian-wins/>
- Reiss, Katharina. *Translation Criticism – The Potentials & Limitations*. Erroll F. Rhodes þýddi. Manchester: Jerome Publishing, 2000.
- Ringmar, Martin. (2006). „Roundabout Routes”: Some remarks on indirect translations“. *Selected Paper of the CETRA Research Seminar in Translation Studies 2006*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven, 2007. <https://www.arts.kuleuven.be/cetra/papers/files/ringmar.pdf>
- Rosa, Alexandra Assis, H. Pieta, og R. B. Maia. „Theoretical, methodological and terminological issues regarding indirect translation: An overview“. *Translation Studies*, 10:2, (2017): 113–132.
- Rúnar Helgi Vignisson, Kristín Guðrún Jónsdóttir og Jón Karl Helgason, ritstj. *Smásögur heimsins – Asía og Eyjaálfa*. Reykjavík: Bjartur, 2018.
- Rúnar Helgi Vignisson. „Rip Van Winkle og Washington Irving“. *Milli mála*, 2021: 263–267. <http://millimala.hi.is/wp-content/uploads/2022/01/2021-12-Ru%CC%81nar-Helgi-Vignisson.pdf>
- Rúnar Helgi Vignisson. „Svigrúm þýðandans – með hliðsjón af þýðingum á verkum J. M. Coetzee“. Whelpton, Matthew, Guðrún Björk Guðsteinsdóttir, Birna Arnbjörnsdóttir, M. Regal, ritstj. *An Intimacy of Words / Innileiki orðanna*. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2015.
- Spirk, Jaroslav. *Censorship, Indirect Translations and Non-translation: The (fateful) Adventures of Czech Literature in 20th-century Portugal*. Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publisher, 2014. <https://ebookcentral.proquest.com/lib/landsbokasafn/reader.action?docID=1790901>
- Tammatsjót, Atsiri. „Á vatnsborðinu um náttmál“. Hjörleifur Jónsson þýddi. Rúnar Helgi Vignisson, Kristín Guðrún Jónsdóttir, Jón Karl Helgason, ritstj. *Smásögur heimsins – Asía og Eyjaálfa*. Reykjavík: Bjartur, 2018.
- Thammachot, Ussiri. „Nightfall on the Waterway“. Chamnongsri L. Rutnin þýddi.

- Thai P.E.N. Anthology of Short Stories and Poems of Social Consciousness*. [Útgáfustaður ekki tilgreindur]: Thai Center, 1984.
- UNESCO's Index Translationum. http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php-URL_ID=7810&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html. Skoðað 7.7. 2022.
- Venuti, Lawrence. *The Scandals of Translation – Towards an ethics of difference*. London og New York: Routledge, 1998.
- Venuti, Lawrence. „From ‘Translation as Cultural Politics: Regimes of Domestication in English’“. Weissbort, Daniel og Ástráður Eysteinnsson, ritstj. *Translation – Theory and Practice: A Historical Reader*, 546–557. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Venuti, Lawrence. *The Translator's Invisibility: A history of translation*. London og New York: Routledge, 2005 [1995].
- Washbourne, Kelly. „Nonlinear narratives: Paths of Indirect and Relay Translation“. *Translators' Journal*, 58. bindi, nr. 3. (2013): 608–609.
- Woods, Michelle. „Original and Translation in the Czech Fiction of Milan Kundera“. *Translation and Literature*, 2001, 10. bindi, Nr. 2 (2001): 200–221. <https://www.jstor.org/stable/pdf/40339870.pdf>
- Yun, Charse. „How the bestseller ‘The Vegetarian,’ translated from Han Kang’s original, caused an uproar in South Korea“. 7.9.2017. <https://www.latimes.com/books/jacketcopy/la-ca-jc-korean-translation-20170922-story.html>

ÚTDRÁTTUR

Þegar þýtt er úr millimáli Neyðarbrauð eða nauðsyn?

Í viðmiðum UNESCO um þýðingar er ekki mælt með því að þýða úr millimáli, þ.e. að þýða þýðingu. Eigi að síður er það enn stundað víða um heim og telst enn vera ein af meginstöðum svokallaðra heimsbókmennta. Í greininni eru skoðaðar helstu ástæður þess að bókmenntatextar eru þýddir úr millimáli og nefnd dæmi um slíkar þýðingar, bæði íslenskar og erlendar. Þá er gerð grein fyrir þeim vanda sem við er að etja þegar þýtt er úr millimálum og því sem þýðendur þurfa helst að varast. Þar getur nálgun millipýðandans skipt miklu máli, s.s. hvort hann aðhyllist framandgerandi þýðingar eða heimfærslu. Að lokum er spurt hvort þýðingar úr millimálum séu réttlætanagerar enn í dag og er niðurstaða greinarhöfundar sú að þær séu óhjákvæmilegar í litlu málsamfélagi, eins og því íslenska, enda geti þær verið vel heppnaðar sem bókmenntaverk.

Lykilorð: þýðingar úr millimáli, bókmenntaþýðingar, þýðingarýni, áhrifafangildi, ráðandi staða ensku

ABSTRACT

**Indirect Translation:
A Necessity or a Last Resort?**

UNESCO recommends that as a general rule, translations should be made from the original work. Nonetheless, indirect translations, i.e., translations of translations, are still quite common around the world and count as one of the prerequisites of so-called world literature. In this paper, the main reasons for indirect translations are discussed and several translations of that sort are mentioned, Icelandic as well as international. The main focus of the article is, however, on the problematics of indirect translations, such as how the approach of the translator can shape the indirect translation and lead for instance to foreignization or domestication. Finally, the author asks whether indirect translations are justifiable in this day and age and comes to the conclusion that they are inevitable for small languages such as Icelandic. As literary texts they need not be inferior to direct translations either.